

DİYARBAKIR TARİHİ SURİÇİ: KENTSEL, MEKÂNSAL VE TOPLUMSAL YAŞAMDA RENKLERİ YOK OLAN KÜLTÜREL MİRAS

DİYARBAKIR HISTORICAL SURİÇİ: A CULTURAL HERITAGE WITH ITS COLOR HAVING DISAPPEARED IN THE URBAN, SPATIAL AND SOCIAL LIFE

Kamuran SAMİ*

Öz

Tarihi kent(ler)in morfolojisinde toplumsallık vurgusu ön plana çıkan “kültür ve mimari miras”; toplum katmanları ayrıtında yaratılan kültürel çoğulculuk deseni üzerinden biçim alan ve kentin fiziki dokusuna kimlik kazandıran değerlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır tarihi kentsel örüntülerinin dünya mirası olma iddiasıyla dışa vuran farkındalığı, “*Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı*” tanımlamasıyla 2015 yılında UNESCO Dünya Kültürel Mirası Listesinde yer almasını sağlamıştır. İnsan-mekân ve çevre ilişkilerini merkeze alan ve kentin tarihsel düzleminde mekânsal hafızasını temsil eden “Suriçi”, Diyarbakır’da vuku bulan “çatışmalı ortam” nedeniyle; bu alandaki yapıların büyük bölümü kentin hafızasında silinecek bir şekilde yok olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Suriçi, Kültürel Miras, UNESCO, Toplumsal Dönüşüm, Çatışmalı Ortam.

Abstract

“The culture and architectural heritage” with the emphasis of community coming into prominence in the morphology of historical city/cities hosts the values taking shape over the cultural pluralism pattern created in the edge of community segments and bringing in identity to physical texture of the city. In this context, the awareness of historical urban patterns of Diyarbakır embodied in the claim of becoming a world heritage has ensured it to be included in UNESCO World Cultural Heritage List by being accepted with the definition “*Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Heritage Landscape*” in 2015. Due to “the conflicting environment” taking place in “Suriçi”, Diyarbakır centering the human-location and environment relationships and representing the spatial memory in the historical plane of the city, the large part of the buildings in this area disappeared so that they would be erased from the memory of the city.

Keywords: Diyarbakır, Suriçi, Cultural Heritage, UNESCO, Social Transformation, Conflicting Environment.

1. GİRİŞ

Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının kadim kültürleri bağlamında geleneksel bir kent kimliğine sahip olan Diyarbakır, birçok kültür ve farklı inançların bir pota içinde yaşatıldığı kentlerden biri olarak bilinmektedir. Bu tarihi kentin somut ve/veya somut olmayan miras örgüsünde; Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere sayısız medeniyetin izleri, arkeoloji ve kültürel antropoloji ayrıtında var olan geçmişini hala muhafaza edebilmektedir. Tarihsel döngülerin düzleminde günümüze değin farklı kültürlerin mekânsal ve toplumsal etkilerini yaşayan Diyarbakır, bölgesel sorunların yükü altında öngörülmesi zor olan morfolojik dönüşümler yaşayarak; palyatif politikaların bağlamında farklı tanımlamaların içine çekilmiştir. Zaman ve toplumsal dönüşümlerin dizgesinde geleneksel bir kent karakterini dışa vuran Diyarbakır’ın kentsel ve kültürel kimliği; son 25-30 yıl içerisinde tezahür eden sosyal, politik ve kültürel sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. Diyarbakır tarihi kentsel yerleşim (Suriçi) dokusunun vücut bulmasını sağlayan mekânsal örüntüler (*Camiler, kiliseler, hamamlar, anıtsal yapılar, kent surları ile geleneksel evler*), süregelen farklı kültürlerin aidiyetleri üzerinden, toplumsal uzlaşıda bir manzume yaratarak; ortak birlikteliğin sürdürülen ve paylaşılan yüzünü temsil etmektedir.

Diyarbakır kentinin toplumsal ve kültürel dışavurumunda olduğu gibi, Anadolu’nun farklı bölgelerinde hayatlarını idame eden insanlar; bir yerleşim düzeninde mekânsal manzumenin çevre ve fiziki doku boyutunda ortaya çıkmasına yönelik dinsel ve kültürel temayüllerin gücünü benlikleriyle örtüştürebilmişlerdir. Bölgede tarihsel olarak süregelen uygarlıkların izleri üzerinden vücut bularak, otantik kent dokusunu koruyabilmiş olan Diyarbakır; insan-mekân-sınır ilişkilerinde yarattığı kültür ve toplumsal bağlam; mimari mekânsal örüntülerin çoğul deseni üzerinden kentsel bir kimliğin var olmasına hep öncülük etmiştir. Kadim uygarlıkların dizgesinde dışa vuran ve mekânsal kabuller ile biçim alan toplumsal hafıza; doğa-insan-kültür ilişkisinde Diyarbakır-Suriçi yerleşiminin var olmasını sağlayan dini, anıtsal ve geleneksel

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-mail: samikamuran@gmail.com

yapıların ortaya çıkmasıyla birlikte tarihsel yolculuğun ayırıtında biçim verdiği değerlerin, kültürel ve toplumsal dokuya yansıyan bir yüzü olmuştur.

Toplumsal bir yapının dizgesi içinde insanın farklı olanı görme arzusunun yaratan düşüncenin odağında; kent(ler)in, anıtların, konut dokularının ve peyzajın kendine özgü kimlikli bir değere sahip olmasının yarattığı paylaşımcı ruh belirleyici olabilmektedir. Geleneksel yerleşimlerin simgelerinde biri olan geleneksel konut ile dini ve kamusal yapılar; yerel kültürün kimliğini ve/veya simgesel değerlerini en iyi ifade eden ve gözle görülen örüntüleri arasında yer almaktadır (Wang, 1997: 573-74). Maddi miras örüntüleri bağlamında tarihi bir değer atfedilen geleneksel yerleşimler; kültürel ve toplumsal sistemin yerel boyuttaki temsiliyetini sağlayan simgeleri arasında yer almaktadır. Bu fikriyatın uzamında değerlendirilen yerleşimlerin sürdürülebilir kimliği; o kültürü yaratan değerlerin toplum katmanları nezdinde yaşatılmasıyla ilişkilidir (Günce; et al., 2007: 1-3). Kültürel değişimlerin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve isteklerin yeterince karşılanmaması durumunda ise, mekânlardaki yapısal eskimelerden önce; mekânların öngörüsünde fonksiyonel eskimenin hızlandığı görülmektedir (Adalı, 1999: 13). Kendisine özgü topoğrafik yapı ve geleneksel değerleri olan Diyarbakır kentsel ve tarihi yerleşimleri üzerinde yeni tasarım süreçlerini ortaya koyan politikalar oluşturma çabaları; kullanıcı taleplerini sınırlayan ve varsayımlara dayalı programlar bağlamında standart hale getirilmiş plan şemalarına göre çözümler dikte edilmeye çalışılmaktadır. Ancak var olan yerleşim dokusu ve onu sarmalayan yakın çevresi, birbirinden farklı çok karmaşık bileşenlerden oluşmaktadır. Tarihsel geçmişte yerleşim alanı oluşturma uygulamalarında referans olarak ortaya çıkan fikirlerin temelinde, insanların tarihsel bir süreci takip ederek mekâna dair kendi toplumsal uzlaşılarını ortaya koymuş olmalarıdır. Onun içindir ki, günümüzdeki kullanıcılara sunulmak istenen çözümlerin ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilecek bir nitelikte olması arzulanan bir istemdir. Geleneksel değerler toplumsal geçmişin kültür ve yaşam alışkanlıklarını dışa vuran olgular bütünü temsil etmektedir. Geleceğe yönelik politikalar bağlamında dünün çözüm üretmeyen, içe kapanık ve dar alanda temsiliyet sağlamış olan kurallar manzumelerini, günümüzün dönüşen toplumsal ve kültürel mekân değerleriyle uyum sağlayabilecek bir yapıya kavuşturmak; uzun erimde Diyarbakır ve bölgenin diğer kentlerine çok boyutlu katkılar sağlayacaktır.

Diyarbakır'ın içinde bulunduğu coğrafi bölge, uygarlıklar tarihinin mekânsal düzlemde inşa ettiği kentsel, kültürel, mimari ve dinsel değer örüntülerinin günümüze kadar gelebilen yersel aidiyetlerini temsil etmektedir. Bu coğrafyada yer alan mekânsal doku örüntüleri; kendine özgü bir karakterle bölge kültürünün süregelen ortak değerleri olarak, toplumsal bir kabulün hafızası üzerinden tasavvur edilmektedir. Kültürel miras odağındaki mekânsal örüntüler, yüzyıllardır süregelen çevresel bir uyumla birlikte insani taleplere sorunsuz bir şekilde cevap verme kudretini ortaya koyabilmiştir. Günümüzde ise, mekân düzenleme arayışları ve yerleşim politikaları; toplumsal ve kültürel hafızanın uzağında zamanın döngüsüne karşı geçici kalıcılığının meşruiyeti olarak tezahür etmektedir. Geleneksel aidiyetler bağlamında mekânsal kabullerin sürdürülebilirliğini günümüze taşıyan tasavvurda uzlaşa arayan ve bulunduğu yerin kimliğini temsil eden yapılar, tarihsel döngü içerisinde özünü yitirmeden; yaşadığı dönüşümlerle birlikte günümüze değin varlıklarını sürdürebilmektedirler. Yöresel mimarinin yüzyılların birikimiyle akıl manzumesini oluşturan mekânsal örüntülerin aksine, günümüzdeki toplumsal dönüşümlerin ayırıtında biçimlendirilen yerel ve ulusal sermaye kaynakları, kullanıcıların taleplerini göz ardı ederek; kendi güncel politikaları etrafında vücut bulan yerleşim alanlarının inşasını teşvik eden uygulamalar içinde olmayı benimsemişlerdir.

Tarihi kentsel yerleşim alanlarının kültürel kimlik temsiliyetini sağlayan mekânsal değerlerin zaman içinde örselenmesini fırsata çeviren ve de parasal gücün kudretini tedavüle sokan erk, yeni yerleşim bölgelerinin ötesinde sosyolojik bir gerçeklik olarak tezahür eden "dışlanma" ve "yoksulluk" olgusunu görmezden gelerek; çevresel boyutta toplum katmanlarının mekânsal sınırlarını kalıcı bir hale getirmişlerdir. Bu toplumsal döngünün ayırıtında yoksul kesimler, kentlerin ve yerleşim alanlarının belli öbeklerinde toplanarak; geleneksel kentlerin ruhunda var olan paylaşımcı kültürün dışa itilmişlerdir (Sönmez, 2002: 248). Türkiye ekonomisi son yıllarda büyüme eğilimi içinde olmakla birlikte, sosyolojik verilerin çıkarımında beliren yoksulluk ve insani kalkınma eksikliğine kadar birçok sosyal, kültürel, sağlık ve adalet sorunuyla yüzleşmenin eşliğindedir (Keyman, 2007: 4). Dile getirilen bu sorunların ötesinde 1984'lerde başlayan ve 1990'lı yıllara doğru şiddetlenen terör, toplumsal ayrışma ve çatışmalı ortam; Diyarbakır gibi bölge kentlerinin kültürel miras bağlamında anlam kazanan mekânsal örüntülerini kültürel düzlemin dışına öteleyerek, toplumsal desen örgüsünde kentlerin kimlik değerlerinin silikleşmesinin yolunu açmıştır. Zor yaşam koşullarının sarmalında yeni bir hayat kurma mücadelesinin içinde kendilerini bulan dünün göç mağdurları, bölgede sükûneti sağlayan barış sürecinin sonlanmasıyla birlikte 2015'in sonlarına doğru başka bir insani felaketle yüzleşmek zorunda kalmışlardır (Sami, 2016: 66). Eylül 2015'de başlayıp Mart 2016'ya kadar devam eden şiddet ve çatışmalı ortam, kentsel dokuyu temsil eden dini ve farklı kültürlere ait yapılar

ile han, hamam ve sivil mimari örnekleri olmak üzere, birçoğu tahrip olmuş ya da tümünden yıkılmıştır (Resim 1-2). Diyarbakır Suriçi'nde altı ayı aşkın sürmüş olan çatışmalı ortamdan kaynaklı binlerce insan evini terk etmek zorunda kalırken; insani dramlar, kültürel ve mimari miras değerlerinin yok oluşu ülke gündeminde gereken ölçüde tepki çekememiştir.

2015 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren "Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri"yle birlikte tampon bölge olarak kabul edilen tarihi Suriçi yerleşim alanında yaşanan çatışmalı ortam; toplumun yaşamışlıklarıyla biçim alan ve tarihsel olarak süregelen ardışık değerleri toplumsal yaşamdan koparan, ritüellerle örülen belleği örseleyen, kentli haklarıyla ilgili olan her değere saldırıyı kendi açısından meşru gören bir olguyu tanımlamaktadır. Buna karşın Diyarbakır gibi kentler, insan eliyle kurulan en sofistike yaşam alanlarıyla birlikte coğrafi bir mekân olmanın ötesinde; toplumsal katmanlar ayrıtında şekillenen ve tarihsel bellekte aidiyet bulan mekânsal örüntülerin manzumesini temsil etmektedirler.

Resim 1. Diyarbakır Suriçi çatışma öncesi durum, Mart 2013 (Kaynak: Merthan Anık)

Kentlerin fiziki suretinde yıkımı/yok oluşu tanımlayan çatışmalı ortam; bir kentin kimliğine, toplumsal ve kültürel yaşam biçimine; mekânsal örgüsüne ve kentte yaşayanların sahip olduğu kentli haklarına karşı yapılan saldırıların tümünü içermektedir. Savaş, çatışma ve şiddet halleri; geçmişin temsiliyeti olan kentleri, yapıları, evleri ve dini mekânları (Resim 3-4) hedef alarak; var olan bu değerlerin toplumsal bekada ne anlam taşıdığına bakmadan, yok edebilmeyi meşru görebilmektedir (Sami, 2016: 67). Toplumsal döngülerin ayrıtında farklı coğrafyalar üzerinden yayılan ve kültürler arasında ortak faydalar etrafında tezahür ederek, gelişen kültürel çeşitlilik; yerel, ulusal ve uluslararası alanda dünya barışı için bir köprü görevi gördüğünü söylemek çok abartılı olmasa gerek (Resim 5-6). Yaşamın olduğu her yerde bir temsiliyet sağlayan kültürel ve mimari miras, o yerin halkı için bir değer taşımaya her zaman haizdir. Çoğul kimlikli toplumsal katmanlarda, kültürel desenin bir parçası olan mimari miras; sorunlu bölgelerde çoğunlukla yok sayılmakta ya da var olan baskın güç dengeleri içerisinde yok edilmenin hedefi olabilmektedir. Güneydoğu ve Doğu Bölgelerinde 1980-1990'lı yılları arasında yoğun olarak yaşanan toplumsal içerikli olaylar, şiddet ve terör; kentlerin morfolojik yapılarını altüst ettiği gibi, kırsaldan gelen ve sayıları milyonlara varan göçün etkisiyle bölge kentlerinin ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları tersyüz olmuştur.

Kırsal göç nedeniyle Diyarbakır-Suriçi'ne gelen yeni sakinlerin yarattığı sosyo-politik ve mekânsal sorunlardan ötürü, o dönemdeki yerel yönetim(ler); koruma amaçlı imar planının (1990) uygulayabilmede yetersiz kalmışlardır. Tüm bu olumsuzluklara karşın, zaman içinde yerel yönetimler ile merkezî hükümet(ler)in mütereddit bir şekilde gelişen çabaları; Diyarbakır Suriçi'nin ilk nüvesi olan İçkale bölgesinde yapılan restorasyon çalışmaları, toplum nezdinde güzel günlerin habercisi olarak karşılık bulmuştur. Bu sancılı yılların sarmalında belediye halkın desteğini alarak, Türkiye şehircilik tarihinde

önemli bir yeri olan Diyarbakır surlarını kentsel doku içinde görünür kılabilmek adına tüm gecekondu ve sura iliştirilen yapılardan temizlemiştir (Sami, 2016: 68).

Resim 2. Diyarbakır Suriçi çatışma sonrası durum, Nisan 2016 (Kaynak: V. Yılmaz Erdoğan)

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Bölgede son 25-30 yıl içerisinde vuku bulan terör, şiddet, toplumsal ayrışma ve çatışmalı ortam; bölgesel bağlamda kentlerin çöküntü alanlarında, yerleşim bölgelerinin çeperlerinde ya da salt barınma istemiyle ilkel koşullarda tanzim edilen yerlerde; yüz binlerce insanı bilinmez bir yaşamın sarmalına mahkûm etmiştir. Yığınsal bir ivmeyle ortaya çıkan bölgesel göç, kentsel düzeyde coğrafik bir genişleme yaratmayı; aynı zamanda kentlerin sosyo-kültürel kimlik değerlerini tanımlayan örüntüleri, kentsel dizgeyi ve fiziki koşulları tersyüz eden durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışma, Diyarbakır tarihi Suriçi bölgesi ile kentin çeperlerinde öbikleşerek süregelen göç ve 2015 yılının son aylarında ortaya çıkan çatışmalı ortamdan kaynaklı durumun; kentin hafıza temsiliyetini sağlayan kültürel ve mimari miras değerlerinin, ortaya çıkan yıkımlarla nasıl ve hangi sonuçlarla yüzleştiğinin tespiti üzerine odaklanmıştır. Günümüzde çatışmalı ortam(lar) nedeniyle yok olan kültürel miras; her ülkenin kültür, din ve tarih düzleminde gelişen temayüller ile toplumsal sistemin dağarcığında yaratılan hafızayla birlikte ortaya çıkan tarihsel bir döngüyü işaret etmektedir. Çatışmalı bir ortam üzerine tartışılan ve de tarihsel bir hafıza dizgesi oluşturan kültürel mekân örüntülerinin (Resim 7-8) ne kadar hayatı bir öneme haiz olduğu; bu çalışmanın odağında tekrar gündeme getirilmektedir. Bu da olağan dönem ve durumlarda ortaya çıkması muhtemel yeniden yapılanma ve inşa süreçlerine bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Resim 3-4. Diyarbakır Kurşunlu Camii (Dış ve iç görünüm)

Resim 5-6. Diyarbakır Ermeni Kilisesi ve Dört Ayaklı Minare

3. BÖLGESEL GÖÇ: TOPLUMSAL VE MEKÂNSAL AYRIŞMA

Türkiye'nin hızlı bir kentleşme sürecine girdiği 1950'li yıllardan beri süregelen göç, toplumsal ve kentsel yapılanma süreçlerini belirleyen etmenlerin başında yer almaktadır. Bu olağan süreçlere karşın Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde ortaya çıkan " kırsal iç göç", 1950'lili yıllardan bu yana yaşanan göçlerden farklı bir sosyolojik yapıyla tezahür etmiştir. Bu iç göç olgusu sosyal ve kültürel sonuçları itibariyle ülkemizin toplumsal ve tarihsel gerçeklerinden yalıtılmış bir perspektifte bakılması, birçok dramatik sorunu beraberinde getirmektedir (TESEV, 2005: 3). 1980'li yıllarda sözü edilen bölgelerde başlayan şiddet sarmalının izdüşümünün de 1990'li yıllarda kırsal bölgelerden ilçelere ve kentlere doğru yönelen göç dalgası; ülkemizde farklı bir tasavvurda ortaya çıkacak sosyal, iktisadi ve kültürel sorunların habercisi olmuştur. Sayıları yüz binleri bulan ve kimine göre de milyonlara varan bir insan topluluğu; şiddet ve terör kısılcığı arasında sıkışarak, köylerini ve yerleşim bölgelerini terk etmiş veya terk etmeye zorlanmıştır. Göçün yakıcı sonuçlarına karşı var olma mücadelesi veren göç mağdurları, yersel aidiyetlerinin sonlanmasıyla birlikte geldikleri yerin bilinmezliği düzleminde tutunabilecekleri mekânsal bir çevreyi tasavvur etmekte çaresiz bırakılmışlardır.

Resim 7-8. Cahit Sıtkı Tarancı ve Ziya Gökalp'ın Evleri

Bölgede yaşanan yerinden edilme/zorunlu göçün yarattığı toplumsal çözülüşle birlikte barınma, yerleşim, konut, sağlık, eğitim ve kültürel mirası algılama sorunları; kentlerin düzleminde var olan

geleneksel yerleşim deseni ile toplumsal yapıyı keskin bir şekilde değişime uğratmıştır. İnsanlar, fiziki boyutta yer değiştirmekle kalmamış aynı zamanda manevi dünyaları üzerinde derin izler bırakan kültürel ve psikolojik sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakılmışlardır (TMMOB, 2003). Bölgesel göçün beraberinde getirdiği yeni yaşam şekli, insanları mevcut geleneksel değerlerinden soyutlayarak; yabancıları oldukları değerlerle yüzleştirmiştir. Hükümet(ler)in ve merkezi hükümet temsilcilerinin köye dönüş projesi kapsamında köylerine dönen kişiler üzerinde odaklanmasına karşın, zorunlu göçe maruz kalan kitlenin büyük bir çoğunluğu kentlerde daimi bir şekilde yaşama arzuları; yapılan araştırmalarda öne çıkmaktadır. Fiziki anlamda kentlerin sınırlarında olan, fakat kentsel yaşamla hiçbir bağ kuramamış yerleşim alanlarında tutunmaya çalışan binlerce insan; konut, barınma, sağlık, eğitim, istihdam ve kültürel erozyon sorunlarıyla hala boğuşmaktadır.

Göçün Diyarbakır'a dayattığı "kültürel çözülüş ve bellek yıkım" feraseti, toplumsal ayrışma, yoksulluk ve ötekileşme olgularıyla birleşince; fiziki ve toplumsal düzlem kentsel boyutta farklı bir mecranın içine sokulmuştur. Bölgenin tümünü sarmalayan ve iç göçün baskısıyla yüzleşen kentsel yerleşimler; toplumsal katmanlar arasında ortaya çıkan ayrışma ve çaresizliğin yarattığı yabancılaşma gerçeğiyle yüz yüze kalmıştır. Diyarbakır ve benzeri kentler üzerinde zorunlu göçün meydana getirdiği karmaşık sorunların yarattığı tahribatlar ile son olarak yaşanan çatışmalı ortamın dışı vurduğu fiziki yıkımların sonuçları yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Günümüzde bölgenin toplumsal yapısına egemen olan feodal erk; iç göç, şiddet ve terör üçlemesiyle birlikte kentlerin öbeklerinde tecrit edilmiş ve gelecekte olası bir şiddeti besleyecek olan gruplaşma anlayışının; yerleşim alanlarında hâkimiyet meydana getirebilecek bir birikimi içinde barındırmaktadır.

Tarihsel döngülerin sarmalında kentsel değişimleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirdiğimizde, kentleşmenin salt coğrafi bir genişleme olmadığını ötesinde birçok sorunu kendi doğası içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda kentleşme; iktisadi, kültürel ve farklı toplumsal sorunlarla ortaya çıkan olguların yıkıcı bir şekilde insan yaşamını örseleyerek, beraber olabilme duygusunu zayıflattığı gibi, tarımsal yaşamın doğal mecrasından uzaklaştırılmasına sirayet eden bir serüveni de açıklamaktadır (Bookchin, 1999: 9-11). Diyarbakır gibi kentlere gelmek zorunda kalan göç mağdurları, tarım ve hayvancılık gibi etkinliklerde deneyimli olmaları nedeniyle sanayi, kalifiye iş alanları ve hizmet sektöründe iş bulabilmeleri hemen hemen olanaksız bir hal almıştır. Bu insanların sığındıkları kentler; yaratılan belirsiz iş ortamı içinde en kötü işlerde bile çalışma fırsatını yakalamamanın çok uzağındalar. Göç edenlerin kentte geçerli bir mesleğe sahip olamamaları, aile ortamının insani ölçülerde var olma nedenini büyük ölçüde sekteye uğratmaktadır. Göç edenlerin kendi toplumsal gruplarıyla geliştirdikleri sosyal ilişkilerin kendi döngüleri etrafında içe kapanması ve toplumun diğer katmanlarıyla tecrit edilmiş bir şekilde yaşamak zorunda kalmaları; gelir elde etmedeki kanalların önünü tıkamıştır.

Kentlerin bozulan, sosyal, kültürel ve ekolojik düzleminde kendilerini soyutlamak isteyen yerleşik kentliler; kendileri için steril olarak inşa ettikleri kent çevrelerinde güvenli ve dar alanda ise tecrit edilmiş mekânsal alanlar oluşturmayı bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir (Bayhan, 2006). 1990'larda yoğun olarak artan kitleleşen göçün akabinde Diyarbakır'da meydana gelen çarpık ve kuralsız kentleşme ile kültürel mirasa karşı duyarsızlık; bireylerin iç dünyalarında yarattığı manevi çöküntüyle birlikte işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik, sosyal tabakalar arası dengesizlik, şiddet-suç ilişkisi, mekânsal ve kültürel içe kapanmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Köyden kente göç edenlerin kendi hayat alanlarını tanzim etmeleri bağlamında; bir sonuç olarak ortaya çıkan gecekondular gerçeği, insanlar için bir zamanlar çözüm olabilmekteydi. Gecekondular geçici bir mekânsal çözüm getirmiş olmalarının yanında, Türkiye'ye isnat edilen kentleşme hareketinin ikincil bir parçası olarak görülmektedir. Son 25-30 yıl içerisinde yaşanan göç ve/veya zoraki göç; daha önceleri yaşanmış olan göç deseninden farklı bir gerçeği bize göstermektedir. Kırsal bölgelerden kentlere gelen insanlar, iradi olarak kendi yaşamlarını idame edebilmek için bir öngörülerini vardı. Bu insanlar kentsel ortamda mekânsal bir barınağa duydukları özlemlerini ilk olarak bir gecekondular yaparak, hayallerini gerçekleştirme fırsatını bulabiliyorlardı. Ancak zorunlu göç nedeniyle Diyarbakır gibi kentlere göç edenlerin düşünce dünyalarında gittikleri yerler için tahayyül edebilecekleri bir düşünceleri yoktu. Çünkü kentin sarmalı içinde sıkışan yeni sakinleri hayata bağlayan maddi ve manevi olan her şeylerini daha önce yaşadıkları yerlerde bırakmak zorunda kalmış olmalarından ötürü; kentlerin varoşlarına sığınabilmenin ötesinde düşünebilecekleri bir zamana fırsatları hiç olmamıştır.

Ülkemizde bir dönem egemen olan gecekondular veya çöküntü bölgeleri; ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin makineye dayalı tarımdaki değişimlerin ve mesleki yetersizliğinin bir yan ürünü olarak görülmüştür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, terör ve şiddet sarmalıyla birlikte ortaya çıkmış olan zorunlu göç olgusu; yukarıda tanımlanan gerçeğin aksine bir sonuç yaratmıştır. Zorunlu göçe maruz kalanların mesleki kıtlıklarını göçün bir sonucu olarak görmek çokta inandırıcı gelmemektedir. Ekonomik ve

sosyo-kültürel dünyalarını sarmalayan kırsalda mütevazı bir hayat sürmüş olan bu insanlar; kentlerin devasa katmanları arasında aile yapıları örselenerek; kentlerin dört bir yana savrulmaya mahkûm bir hale getirilmişlerdir. Büyük aile yapısına sahip olan bu insanlar, kentlerin uzayıp giden sarmalı içinde parçalanırken; eğitim, sağlık, kültürel yaşam ve aidiyet gibi kavramlar gündelik yaşam içinde silikleşen değerlere dönüşmüştür.

Diyarbakır kent ölçeğinde göçün kaçınılmaz çaresizliğini somuta indirgeyen gerçeğin özünde; köklerinden koparılmanın yarattığı yoksulluk, dışlanma ve toplumsal küme içinde tutunamama olgusu belirleyici bir etken olarak görülmektedir. Bireysel yabancılaşmanın toplumsal ilişkiler ağı içinde yarattığı güçsüzlük, güven duygusundan eksiklik, yeni çevreye tutunamamanın ortaya çıkardığı anlamsızlık ve değer çatışmaları; bireyin psikolojik dünyası üzerinde tahrip edici bir sonuç yaratabilmektedir (Sevim, 2000: 41). Zorunlu göç veya yerinden yurdundan edilme; sadece siyasi, kültürel, hukuki, sosyal ve ekonomik sonuçları olan bir olgu değildir. Bu olgu bireylerin ve toplumsal grupların maddi ve manevi dünyalarını derinden etkilemektedir (Aker, 2006: 60).

4. KÜLTÜREL MİRAS VE TOPLUMSAL HAFIZANIN YİTİMİ

Mezopotamya ve Anadolu uygarlığının fitratında vücut bulan Diyarbakır gibi kentler; tarihin akışı içinde asırlık kültürlerin izlerini taşıdıkları ve hem de bu izlerin silinmesi için mücadele edilen gizemli kentsel mekânlar olmuşlar. Bölgenin kentsel dokularıyla birlikte üretilen kültürel miras ve mekânsal değerler; salt yazın, düşünce, teoloji ya da dilin örüntüleriyle sınırlandırılmış olarak bir zaman dilimine tekabül etmezler. Tarihsel süreçte kent ontolojisinin fiziksel bağlamda dışavurumunun somut göstergeleri olan anıtlar, yapılar, dini mekânlar (cami, kilise vb.) ve insanların yaşama aidiyetlerinin fiziksel anlamda temsiliyetini sağlayan evler; uzun bir zamana yayılan kültürel ve toplumsal üretim(ler)in meşakkatli bir yolculuğunu tanımlar. Tarihsel düzlemde tezahür eden kimlikleriyle tanınan ve farklı dinlerin, etnisitenin hayat bulduğu kentler; uygarlıkların ontolojisini yaratan toplumsal değer ve sonuçları itibarıyla kültürün objesi olabilen imler olarak değil; aynı zamanda o yerin kültürel ve tarihsel örüntülerinin kimliğini de meydana getirmektedir. Çünkü kültürel miras, toplumsal bellekte sadece yâd edilecek değerlerin ötesinde uygarlıkların izleri üzerinden biçim alan mekânsal değerlerin yekûnudur. Tarihsel örgünün düzleminde yaratılan bu değerler ile zamanın akışkan döngüsünde yaşam süren farklı toplumlar; kendi aralarında benimsedikleri kültürel ilişkilerde uzun erimli kaynaşmaların ortaya çıkarmasında belirleyici bir görev üstlenmektedirler. İnsanın doğasına özgü olarak, uzak coğrafyalarda var olan mistik somut/somut olmayan miras değerlerini merak etme arzusu; kültürlerin ayrıtında vücut bulan mekânsal imgelerin korunması ve/veya ortak paylaşımında insanların hizmetine sunuluyor olması, bu değerlerin geleceğe aktarılmasında bir vechе olmaktadır.

1980'li yıllardan beri süregelen toplumsal içerikli olayların patlak vermesiyle ortaya çıkan terör, şiddet ve "zoraki iç göç"; tarihi kent(ler)in belleklerini tanımsız bir mecranın içine sokmuştur. Salt yaşamlarını idame edebilme güdüsü içinde olan ya da kentlerin yeni sakinleri; kentsel kimliği veya kültürel mirası tasavvur edebilmenin ayrıtında olmalarını beklemek; var olan kültürel mirasın anlamına gölge düşürmektedir. Kırsal kültürün mütevazı değerlerini kendi benliklerinde taşıyan ve sayıları yüz binlerce ifade edilen "zoraki göçün yenilmişleri", bölgenin farklı kentlerinde hayatta tutunmaya çalışırken; sayısız uygarlığın kültürel miras değerlerini içinde barındıran kentler, onlar için barınak olabilmenin dışında bir anlam veya bir aidiyet duygusu yaratamamıştır. Zoraki göçün izdüşümü olan toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunlar; kentlerin yeni bir yüzünü ortaya koyarken, erki elinde tutan yerel ve merkezi güç; kentlerin tarihsel dokusuna ve geçmişine yönelik ortaya çıkan tehditleri anlamının çok uzağında kalmıştır.

Bölge kentlerinin toplumsal ve kültürel düzenini tanımlayan kurallar, sadece bir insan topluluğunun barınmasını sağlayan mekânlar dizge veya birlikteliği sağlayıcı bir örgü olmasıyla sınırlı değildir. Yüzyılların kodlarıyla birlikte farklı etnik değer ve kültürlerin tezahürü olan kentlerde yaşamlarını idame edenlerin yaşadıkları hikâyeler; kentlerin yapı örüntülerine işlenen simgelerle doludur. Kentlerin sosyo-kültürel serüvenleri ve zamanın süregelen tahayyülü içerisinde anlam bulan izler; farklı mekânları, dokuları, sokakları ve imleri işaret etmektedir. Kent(ler)in imleri ve mekânsal örüntüleri; toplumu meydana getiren bireylerin ortak kabullerinin bir sonucu olarak vücut bulmuştur. Göçle birlikte ortaya çıkan değişimlerin meydana getirdiği ötekileşme pratiklerinin izlerini taşıyan kentler, mekân ve alan boyutunda bölünmeye maruz kalırken; toplumsal katmanların örgüsünü belirleyen ve insanlar arasında etkileşim alanlarını anlamlı kılan kentsel yapı bileşenlerini işlemez bir konuma getirmiştir.

Geçmişin tarihsel kimlik ve mirasına ev sahipliği yapan kentler; ekonomik, sosyal ve kültürel değerler bağlamında vücut bulan örüntülerin mekânsal yaşam alanlarıdır. Bu nedenle bölgedeki kentlerin özgünlüğünü anlamak ve onlara sosyo-kültürel boyutta bir değer biçmek; toplumsal fayda da tarihi kent

değerlerinin bir farkındalığını ortaya çıkaracaktır. Bölgenin kalkınmasında önemli roller alabilecek ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmede söz edebilmek için; durağan bir konuma yönelen şiddet sarmalının turizm ve toplumsal sistem üzerinde yarattığı tahribatın etkileri ile sonuçlarının uzun bir erimde analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bölgede "turistik maden" olarak niteleyebileceğimiz kültür ve mimari miras varlığının ülke gündemine taşınmasıyla birlikte tarihi kentlerin görünür mirası, kamuoyunun güncesinde tartışılmasını beraberinde getirecektir. Bu da bölge kentlerinin tarihi ve kültürel zenginliğini, dünya ve ülke gündemine taşınmasını sağlayarak; yeniden biçim alan toplumsal yaşama bir ivme kazandıracaktır. Bölgesel turizm ve kültür hareketinin asıl malzemesini oluşturan doğal kaynaklar, tarihsel hafıza, arkeolojik alanlar ve kültürel miras gibi verilerin kullanımı ve değerlendirilmesi; bölge kentlerine duyulacak güveni bir kez daha ortaya çıkaracaktır.

Turizm ve insanın farklı olanı görme arzusundan kaynaklı olgular, mekânları tüketen bir faaliyet alanı olarak tasavvur edilmesine karşın; bölgenin kendine özgü ve sorunlu koşulları içinde kültürel mirasa yönelik yeni politikalar oluşturmadan öngörülen sürdürülebilirlik naif bir hedef olarak hala özgünlüğünü koruyabilmektedir. Özellikle çevresel sorunlar, yıkımlar, uygulamalar, tanımlar, politikalar ve yönetsel kararlar; kalkınma ve gelişme bağlamında toplumsal yapının koşulları içinde ve ortak akılda bir uzlaşma aramak zorundadır. İçinde bulunduğumuz dönem itibarıyla bölgede terör ve toplumsal olayların baskın olduğu görünümün durağan hale gelmesi, farklı mecralara sürüklenen toplumsal sistemin inşa sürecine yeni bir ivme kazandırması kaçınılmaz olacaktır. Bölge genelinde bu durumun yarattığı güven ortamıyla birlikte kültürel miras yoluyla bölgesel gelişme senaryolarının yeniden geliştirilmesi; sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel anlamda yeni açılımların önünü açacağı gibi, toplumsal hafıza silikleşen somut ve somut olmayan miras olgusunu gün yüzüne çıkmasına öncülük edecektir.

Bölge ve tekil kentlerin (Diyarbakır vb. örnekler) düzleminde yapılı çevrenin dizgesinde tanımlı olan mimari eserlerin temsili bir kimlik ögesi olarak görülmesi; toplumsal katmanların ilişkileriyle birlikte sosyo-kültürel, ekolojik ve tinsel değerlerin mekânsal boyuttaki yansımalarını ortak hafızada kalıcı bir hale getirecektir. Geleneksel çevrelerin sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik mevcudiyetlerin zoraki güncel değişimlere karşı dirençsiz kalması, toplumsal hafıza yer edinen ortak ve paylaşımcı değerlerin yok edilmesini hızlandırmaktadır. Buna karşın zamanın düzleminde biçim alan yapı ve doğal çevre değerleriyle barışık bir şekilde vücut bulan kabuller; geleneksel kültür ve mimari yaratımlar üzerinden sürdürülebilir bir uyumun manzumesi olmuştur. Mimarlığın uzun erimde yarattığı amaç, insanlara uygun çevreler inşa etmenin kültürünü aşılarken; insan eylemlerinin kurgulanan mekânlar içinde kendi kültürel anlam ve aidiyetini bulmasını arzular. Toplumsal gruplar arasında insanların kendilerine özgü farklı yaşam kodları oluşturma istemi, onların tarihsel süreç içerisinde hangi uygarlık izleri üzerinde yaşamlarını idame ettiklerine bağlıdır. Toplumsal birlikteliği kültürel düzeyde tanımlayan bireylerin geleneksel yaşam biçimleri, mekânların kurgulanmasında önemli rol oynamaktadır. Geleneksel yerleşimlerin morfolojisini belirleyen öğeler (örf, adet, mahremiyet, inanç, aidiyet ve yerel kabuller); mekânların oluşumunu belirlerken, kentsel dokunun bir kabuller manzumesi içinde gelişmesini meydana getirmiştir.

Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının hayat verdiği bölge kentlerinin (Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep vb.) tarihsel olarak sahip olduğu kültürel miras ile arkeolojik değerler, süregelen ve asırları aşan bir yolculuğun meşakkatli yüzünün insan hafızasındaki dışavurumdur. Kentlerin toplumsal ve mekânsal düzlemine yön vermiş olan din, gelenek, mimarlık, müzik, oyun, beslenme ve giyinme gibi değerlerin güncel yaşamda kullanım koşullarının örselenmesi; ortak hafızanın var olmasını sağlayan bu değerlerin yok olmasını ya da toplumsal düzlemde yitimine ivme kazandırmıştır. Toplumsal katmanların yerel, bölgesel ve ulusal birlikteliğini belirleyen ahlaki ve estetik değerler; ancak ortak bir dil üzerinde sürdürülebilir olmasıyla mümkün olabilmektedir. Tarih, gelenek, töre ve yaşam tarzlarına sahip çıkma edimi; ortak bir yazgıya katılma, bu yazgıyı paylaşma ya da değiştirme duygusu etrafında şekillenebilmektedir. Toplumsal değerlerinin görüntüsünü çevresel boyuta yansıtan ve eğitim yoluyla da kişisel hafızayı oluşturma çabaları, bu değerlerin gelişmesini sağlayan kolektif bir duygu dağarcığı üzerinde güç yaratarak; kültürel kimliğin toplum katmanları ayırıtında varlığını ortaya çıkaracaktır. Çünkü kültürel değerlerin korunması, yenilenmesi veya yeniden üretilmesi bağlamında insan hafızasının bir uzlaşma potası içinde kabul ettiği değerlerin bütüncül bir gücü olacaktır.

Toplumsal yaşamın her evresinde insanlar yaşadıkları çevre-mekân-kültür düzleminde güçlü bir etkileşim ve buna bağlı olarak bir dönüşümün varlığını his ederek, günümüze kadar gelebilen kültürel miras değerlerine kimliğe dayalı anlamlar atfedebilmişlerdir. Zamanın döngüsel uzamında insanlar çevrelerini ve içinde yaşadıkları mekânları biçimlendirirken, onların kültürel bir aidiyetin örüntüleri olduğunu bizlere aktarabilmişlerdir. Tarihin mekânsal düzleminde vücut bulan ve var olan çevreyle birlikte doku örgüsü yaratan mekânlar, yazılı olmayan kurallar manzumesi bütünselliğinde; insanların davranış kalıplarını,

kültürel paylaşımlarını ve yaşama biçimlerini toplumsal hafıza içinde paylaşılan değerlere dönüştürebilmiştir. Kentsel ve otantik yerleşimlerin örgüsü; yaşadığımız fiziki çevreden, yapılardan, simgesel elemanlarından, yollardan ve kamusal boşluklardan oluştuğu gibi, bu çevreyi kullanan insanların yaşamında dışa vuran tüm eylemleri de içine almaktadır.

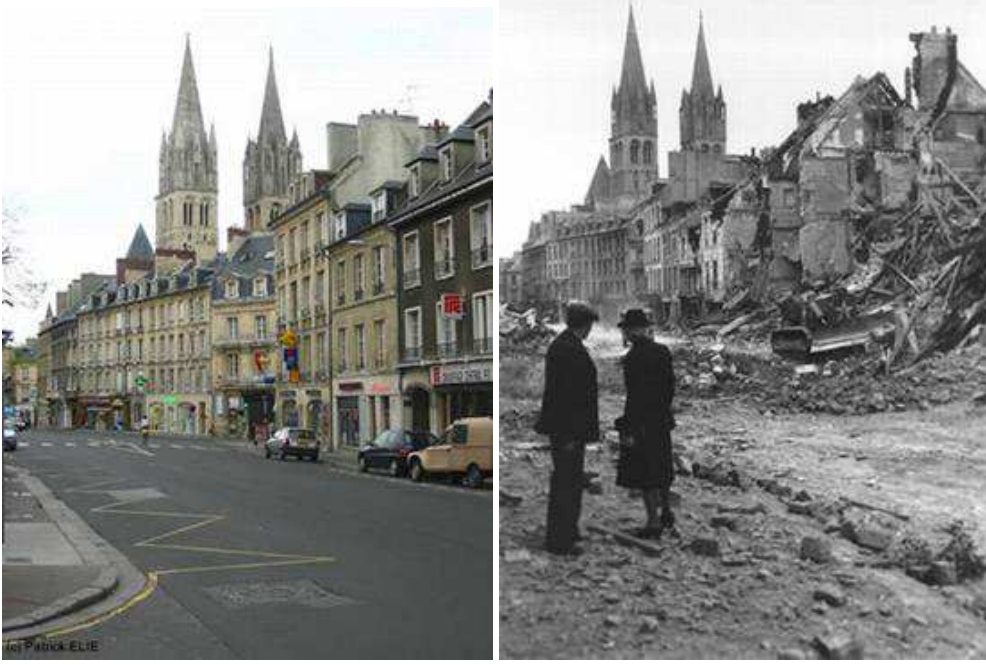
Günümüzdeki kentler; teknolojik, kültürel ve toplumsal dönüşümlere bağlı kaçınılmaz bir değişim süreci yaşayarak, toplum katmanları ayrıtında melez değerlerin öncülüğünü temsil etmektedirler. Kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bu döngüye karşın, Diyarbakır gibi bazı tarihi kentler; tezahür eden zoraki göçün itkisiyle iktisadi ve karmaşık boyutlu kültürel dönüşümlere uyum sağlamada yetersiz kaldığı için, tarihsel süreç içinde kazandığı kentsel kimliğini yitirmekle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Kentsel ve mimari kimlik oluşumları; kent planlama, koruma ve kültürel miras ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olmasına karşın, ranta ve nüfusa dayalı büyümeler kentlerin toplumsal hafızasını örselemiştir. Kentsel ve mimari kimliklerin zaman içerisinde yeni tanımlamalara ve güncel aidiyetlere muhatap olmakla birlikte, bu değişimlerin ölçüsü kentin genel karakterini değiştirmeye veya yok etmeye başladığında önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Son yıllarda bölgede vuku bulan iç göç, şiddet ve terörle ortaya çıkan toplumsal ayrışmalar ve bölge kentleri üzerinde yaratılan mekânsal ve kültürel tahribatlar ile 2015 yılında tezahür eden çatışmalı ortam; ülke gündeminde yeterli bir düzeyde tartışılmamakla birlikte kültürel mirasa yönelik yıkımlar ve toplumsal bellekte yaratılan çözümlüş hala devam etmektedir. Bu bağlamda bölge kentlerinin kentsel gelişmişlik düzeyleri ülke ortalamasının çok gerisinde olma eğiliminin olumsuz sonuçları belirgin bir şekilde ortada durmaktadır. Bölge düzeyinde var olan bu geri kalmışlık ne yazık ki tekil olarak da kentler düzeyinde varlığını sürdürmektedir. Bölge kentlerinin feodal yapısı ile son yıllarda bölgeyi sarmalayan iç göç ve terör; kentlerin fiziki görüntülerini değiştirdiği gibi, kent öbeklerinde yeni çöküntü bölgelerinin dirilmesini de meydana getirmiştir. Tarihsel örgünün düzleminde kentlerin sahip olduğu geleneksellikte birlikte yaratılmış olan paylaşımcı ruh, son yıllarda toplumsal boyutta ortaya çıkan çelişkiler odağında sorun çözümlerinin tartışma düzeyinde kalması nedeniyle kültürel mirası tanımlayan kentsel dokular birer birer yok edilmekte veya kent belleği bu çelişkilerle birlikte erozyona uğratılmaktadır.

Bölgede tarihsel olarak süregelen üretim araçlarındaki dengesizlik, toprak dağılımında adil olmayan bölüşüm, bölgesel iç göçler ve nöbetleşe yaşanan yoksulluğun acı yüzü; tarihi kentlerin yok olmasına ve kültürel mirasın örselenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bu tür sorunlar sarmalı içinde her şeyin bugüne göre değerlendirildiği durumda, kentlerin dokusunda uzun vadeli bir korumaya yönelik sağlıklı kararların ortaya çıkacağını beklemek, bir teselli olmaktan öteye geçmemektedir. Koruma politikalarının yetersizliği, ülkemizin bilinen en iyi toplumsal ve politik gerçeklerinden birisidir. Ülkemizdeki kültürel tarihi değerlere zayıf bir bellekle yaklaşan "erk"; bilinmeyen bir güç sarmalıyla palazlanmaktadır. Bu güç; tarihsel, kültürel, geleneksel yerleşim ve doğal mirası koruma politikalarından tespit uygulamalarına kadar birçok veriden yoksun olduğu hep dile getirilmektedir. Kültürel mirasa karşı genel bir politikasızlık, yeterli olmayan yasal düzenlemeler, koruma kurullarının dayatmacı tutumları ve de bilimsellikten uzak politikalar; bölgede veya ülkede koruma bilincini ve kültürünü özendirmediğini sanmaktadır. II. Dünya savaşı sonrasında Batı dünyası yok olma aşamasına getirilmiş olan ülkelerinin kimliklerini koruma bilinci ve iradesi adına, savaşın yok ettiği mimari mirasın ve çevrenin yeniden inşa edilip korunmasını; ulusal bilincin politik manzumesi haline getirebilmeyi başaramışlardır (Resim 9-10). Savaş sırasında zarar görmüş kentlerin ve toplumsal yapının, yalnızca yeniden inşa edilmesiyle yetinilmeyip aslı değerlerini, değer sistemlerini devam ettirmek, bu çerçevede harap olmuş şehir merkezlerini ve konut alanlarını yeniden inşa etmek ve yaşanılır hale getirmek; korumanın esas amacı ve uygulama konusu olmuştur. Son yıllarda ülkemizde yapılı çevreyi bütüncül bir bağlamda tanımlayan en önemli değerlerimizden biri olan kültür varlıklarının neden korunacağı söylemi artık tartışılmamaktadır. Bunun yerine, kültürel mirasın nasıl korunacağı ve ülke gündeminde hangi boyutlarıyla ağırlık kazanacağı konusu öne çıkmaktadır. Bu söylemlerin odağında yer alan az sayıdaki duyarlı bir kesim; kültürel mirasın tartışılması, korunması ve değerlendirilmesi eylemlerinin bütüncül bir kalkınmanın parçası olduğu söylemini her ortamda dile getirmektedirler.

Bir zamanlar bölge kentlerinde hâkim toplumsal deseni oluşturan sakinler; insan odaklı paylaşımcı bir yaklaşımla yapay iç çelişkilerini asgari bir düzeye indirgeyebildikleri gibi, toplumsal yaşamda kültürel değerleri mekânsal düzlemde yaşayan kullanıcıları olarak kentlerin dizgesine yön verebilmişlerdi. Ancak son yıllarda bölge kentlerinin iç göçle birlikte toplumsal desenini belirleyen insanlar, olağanüstü sosyo-kültürel ve iktisadi dönüşümler yaşayarak, dingin geleneksel kültürü ve örgütlenme örgüsünü; bulunduğumuz zamanın uzamında öngörülen değişimlerin çok uzağına ötelemiştir. Her toplumun yerleşim ve mekân biçimleri tarihsel döngülerin dizgesinde vücut bularak, değerler atfettiği kentin kültürel miras özellikleriyle tanımlanır. Tarihsel döngülerin bağlamında süregelen ekonomik ve toplumsal gelişme aşamaları ile birlikte kentlerin morfolojileri de ortaya çıkan dönüşümlerden makul bir düzeyde payına

düşeni alabilmektedir. Çünkü kentler, parçası oldukları coğrafyanın sosyo-kültürel, ekonomik, siyasal potası içinde uzlaştıkları toplumsal sistemin özelliklerini zamanın akışkan dizgesinde yaşamın her alanına yansıtırlar. Bu da kentlere biçim veren kültürel ve toplumsal yapı özellikleri üzerinden parçası oldukları ülkenin teknolojik, ekonomik ve demokrasi alanında gelişmişlik düzeyini ortaya çıkarmaktadır.

Resim 9-10. Yerleşim alanlarında II. Dünya Savaşı sonrası ve öncesi durum

Kültürel miras tasavvuru içinde yer alan kadim kentlerin doku belleklerinde taşıdığı tarihsel değer ve toplumsal kabuller üzerinde inşa ettiği mekânsal örüntüler, salt turist beğenisine yönelik olarak tasarlanan yapı alanlarından daha fazla ilgi ve bilgiyi kendi düzleminde barındırdığı tartışma götürmez bir gerçekliktir (Ruijgrok, 2006). Özellikle kadim yerel halk(lar)ın, uygarlıkların izleri üzerinden taşıyageldikleri kültürel miras ve tarihi kentlerin yerleşim dokusunda barındırdığı mekân örüntüleri ile çoğul değerlerin gelecek nesillere aktarılmasının sağlayacağı güç; toplumsal belleğimizi sürdürülebilir bir mecraya akmasının yolunu sağlayacaktır. İnsan eliyle biçim alarak anlam kazanan ve yapılı çevre dokusu üzerinde simgeleşen “kültürel miras”, tekil bir sahipliğin ötesinde yüzyılların birikimiyle oluşan toplumun inşa ettiği değerlerini yansıtmaktadır. İnsan topluluklarının kültürel yaratımlarından hareketle şekillendirdikleri yapılar, mekân kültürünü ve onların yarattıkları değerlerin bütününe ortaya çıkarmaktadır (Howard; Pinder, 2003).

5. SONUÇ

UNESCO tarafından dünya kültürel miras listesine dâhil edilerek, tescillenen “**Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri**” ile tampon bölge olarak önerilen “**Suriçi**”; tarihin meşakkatli bir yolculukta mekânsal bağlamda bölgesel bir içerikle yarattığı kültürel değerlerin günümüze kadar getirilebilen hikâyelerin yekûnudur. Diyarbakır’da Türkler, Kürtler, Araplar, Ermeniler, Süryaniler, Yahudiler ve daha birçok farklı kültür ve inancın ortak hafıza üzerinden biçim vererek inşa edebildikleri değerlerin niçin korunamadığı veya bu değerlerin çatışmalı ortamlara nasıl heba edildiğini, tarih bir gün mutlaka yazacaktır. Diyarbakır Suriçi’nde çatışmalı ortam/terör nedeniyle yok edilen kültürel ve mimari miras örüntüleri, toplumsal tasavvurun dağarcığında kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve nereye kadar gidebileceğimizi gösteren geçmişimizi canlı tutan değerlerdir. Sayısız medeniyetin ve inancın ortak değerlerini bugüne değin yansıtan bu miras, farklılıkları görme bağlamında ayrıksı değerleri özümsememize anlam katarak; toplumsal iç barışın sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlamıştır. Çatışma, şiddet ve terör; insanların yaşamlarını, yaşadıkları kentleri ve yaşam biçimlerini tersyüz ettiği gibi; kültürel ve mimari miras değerlerini de yok edebilmektedir. Suriçi’nde ortaya çıkmış olan yıkımlar salt kent(ler)i değil, toplumsal birlikte etrafında biçim alan toplumsal hafızayı da tahrip etmektedir. Çatışmaların ortaya çıkardığı sarmalında odağında asırlık camiler, kiliseler, hanlar, hamamlar ve tarihî evler; sokak dokularıyla birlikte yok edilmiştir.

Bölge ve Diyarbakır gibi kentlerin sosyal, ekonomik ve kültürel sistemlerinin bir göstergesi olan kültürel miras değerlerinin sürdürülebilir veya geleceğe aktarılması için, merkezi ve yerel yönetimlerin terör ve şiddetle yüzleşen bu tür kentlere yönelik bölgesel politikalar üreterek; geçmişte var olmuş toplumsal uzlaşmayı yeniden tesis edebilmeleriyle bağlantılıdır. İnsanlık tarihinin var oluşundan günümüze değin binlerce yıllık uygarlık tarihi içinde hayat bulan ve toplumların doğrudan doğruya yakın çevresiyle birlikte yarattığı bölge kentleri, "kültürel miras" değerleri "insani kentler" in tüm özelliklerini kendi içlerinde barındırabilmektedir. Eski uygarlıkların yaşam değerleriyle fitratlarını ortaya koyan ve bölge kentlerinin kültürel kimlik tezahürlerini yansıtan sivil, askeri ve dini yapıların yeni bir planlama içinde değerlendirilmesi; toplumda tarih bilinci ve aidiyet duygusunun yeniden tesisini sağlayacaktır. Bölge kentlerinin tarihsel çevresi ve kültürel mirasının korunması bireysel gayretlerle değil, ancak kentin örgütlü olabilme istenciyle arzulanan hedefe varmayı sağlayacaktır. Kültürel mirası temsi eden değerlerle örülü bölge kentleri ile Diyarbakır gibi önemli tarihi kentlerin uzun bir erimde yaşanabilir kılınması için kentsel kimlik, tarihi miras ve doğal çevre gibi kavramlara ne tür anlamlar yüklediğimizi; bölgenin yerel halkına anlaşılabilir bir şekilde anlatılmasının büyük bir sosyolojik önemi vardır.

KAYNAKÇA

- ADALI, S.; (1999), *Türk Ailesinin Yaşadığı Mekânlara/Konutlara İlişkin Eğilimler*, Cilt I, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No:114.
- AKER, A. T., (2006). "Ruhsal Süreçler Açısından Zorunlu Göç ve Yerinden Edilme", *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinde Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, ss: 60-63.
- BAYHAN, V., (2006). "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", http://www.sosyologvehbi.8m.com/yeni_sayfa_10.htm 12.10.2006
- BOOKCHİN, M., (1999). *Kentsiz Kentleşme, Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, Çev.: Burak Özyalçın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÜNÇE, K.; et al., (2007). "Questioning the " Prototype Dwellings" in the Framework of Cyprus Traditional Architecture", *Building and Environment (Article in Press)*, pp:1-11.
- HOWARD, P. ve PİNDER, D., (2003). "Cultural Heritage and Sustainability in the Coastal Zone: Experiences in South West England", *Journal of Cultural Heritage*, pp: 57-68.
- KEYMAN, N. F., (2007). "Türkiye'de Demokrasi Tehlikede", *Radikal Gazetesi*, Radikal II, 16 Aralık 2007
- RUİJGROK, E. C. H., (2006). "The Three Economic Values Of Cultural Heritage(7): A case Study in the Netherlands", *Journal of Cultural Heritage*, pp: 206-213.
- SAMİ, K., (2016). "Diyarbakır Suriçi ve Çatışmalı Ortam: Gözü Mühürlü Mekânlar ve Yıkıma Direnen Kültürel Miras", *Mimarlık*, 392, ss. 66-70
- SEVİM, Y. Ö., (2000). *Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- SÖNMEZ, İ. Ö., (2002). "Yoksulluğu Sürekli Kılan Faktörler Üzerine Gözlemler: İzmir Kent Merkezi Tarihi Konut Alanı Örneği", *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Editör: A. A. Dikmen, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- TESEV RAPOR (2005). *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, ss:1-28.
- TMMOB., (2003). *Zorunlu Göç Raporu*, Ankara: TMMOB İnsan Hakları Komisyonu.
- WANG, N., (1997). " Vernacular House as an Attraction: Illustration From Hutong Tourism in Beijing", *Tourism Management*, Vol.18, No:8, pp: 573-580.